

3. Бельчиков Ю. А. Из наблюдений над русским литературным языком //Филологические науки. – 2000. – № 6.
4. Брагина А. А. Русское слово в языках мира. – М.: Просвещение, 1978.
5. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999.
6. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000.
8. Шахрай О. Б. К проблеме классификации заимствованной лексики // Вопросы языкознания. – 1961. – № 2.
9. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1974.

Жук Л. Я.

КУЛЬТУРНЫЙ КОНЦЕПТ *FREEDOM* И ЕГО РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (на материале инаугурационной речи Дж. Буша)

Вживання поняття культури в парадигмі лінгвістичних досліджень передбачає розгляд когнітивних аспектів культури у зв'язку з когнітивними аспектами мови. Мова й культура автономні, але водночас вони співвідносяться з мисленням і за допомогою такого опосередкованого зв'язку поєднані одне з одним. Зміст будь-якої культури може виражатися за допомогою мови, і зміст мови пов'язаний з культурою, яка розуміється як «ціннісний відбір, що здійснюється суспільством», і «відібраний інвентар досвіду» [10]. Суспільний досвід, в тому числі й культурний, закріплений в мові у вигляді понять, що передаються концептами. Ключові концепти – це поняття, які особливо важливі й показові для окремо взятої культури. Ключові концепти можуть аналізуватися як ядерні поняття, навколо яких організовані цілі пласти культури. Дослідження цих ядерних концептів може допомогти виявити систему цінностей, настанов і традицій, які властиві різним культурам і народам. Тому об'єктом нашого дослідження є концепт *freedom*, який є ключовим лінгвосоцифічним концептом англійської мови; предметом – його репрезентація у політичному дискурсі; а метою статті є один із підходів розгляду зв'язку мови й культури, яким може бути виділення та аналіз культурних концептів.

Багато існує напрацювань у галузі концептуалізації дійсності, що притаманна носіям російської та української мови [1], [2], [3], і небагато стосовно носіїв англійської мови [11], [12], [13], [4], що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

До принципів, які лежать в основі кореляції мови й культури належать принцип «культурної розробленості». Мова здатна відображати акценти, які робить культура у сприйнятті об'єктивного світу. Для більш значущих рис навколишнього середовища, явищ культури у носіїв мови існує більша кількість термінів, синонімів, особливих відмінностей, зафіксованих у мові. Культурні акценти можуть бути обумовлені природними й економічними факторами, вони також можуть відображати етичні, естетичні та інші цінності.

Другий принцип – це принцип частотності слів. Поширення чи непоширення слова, частота його вживання наводять на думку про наявність відмінностей у культурній значущості. Третім принципом є принцип ключових слів. Під ключовими словами розуміємо слова, «що особливо важливі та показові для окремої культури» [2, с. 35]. Такі слова мають бути загальноживаними, а не професійними, можуть знаходитися у центрі цілого фразеологічного ряду, часто вживатися у приказках, піснях, висловлюваннях, у назвах творів [там само, 169-170].

Прикметною особливістю в досліджуваному дискурсі є вживання культурно-специфічного слова *freedom*, яке вживається адресантом 29 разів, а його найближчий синонім *liberty* – 14 разів, чим есплікується концептуальний зміст дискурсу. Такий стилістичний прийом як повтор слів *freedom* та *liberty* прагматично зумовлений і виконує топікову функцію – слугує для виділення ключових слів і тематичних понять, притаманних даній культурі. Культурно-специфічне слово *freedom* виступає тут як культурний концепт. Під концептом розуміємо «одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мислення, усієї картини світу, квант структурованого знання, що відображає досвід людини» [8, с. 90-92].

Стає очевидним, що це слово є особливо важливим і показовим для американської культури. Воно є загальноживаним, а в даному дискурсі використовується в декількох семантичних сферах, наприклад, не тільки у сфері моральних та етичних суджень, але і стосовно сфери економіки:

... *and that is the force of human freedom* [17, 3 абз.] – тільки слідування ідеалу «свобода» може подолати тиранію;

The best hope for peace in our world is the expansion of freedom in all the world [17, 4 абз.] – експансія свободи є запорукою миру на планеті;

... *there is no justice without freedom, and there can be no human rights without human liberty* [17, 11абз.] – свобода є запорукою справедливості й гарантом прав і свобод громадян;

In America's ideal of freedom, the exercise of rights is ennobled by service, and mercy, and a heart for the weak. Liberty for all does not mean independence from one another. Our nation relies on men and women who look after a neighbor and surround the lost with love. Americans, at our best, value the life we see in one another, and must always remember that even the unwanted have worth. And our country must abandon all the habits of racism, because we cannot carry the message of freedom and the baggage of bigotry at the same time [17, 20 абз.] – свобода – найвищий ідеал суспільства, і в суспільстві, яке визнає цей факт, найвищою цінністю постає людина;

In America's ideal of freedom, citizens find the dignity and security of economic independence, instead of laboring on the edge of subsistence. ...By making our citizen an agent of his or her destiny, we will give our fellow Americans greater freedom from want and fear ...[17, 18 абз.] – свобода є запорукою економічної незалежності; звільняє від нестатків, страхів.

Концепт *freedom* має складну структуру і включає, перш за все, об'єктивне відображення морально-соціальних норм, що притаманні американському суспільству. Не будемо зупинятися на аналізі його словникових дефініцій, а зауважимо, що це слово має багато синонімів – 16: *liberty, deliverance, emancipation, exemption, familiarity, franchise, frankness, immunity, independence, liberation, license, openness, prerogative, privilege, right, unrestraint* [15, p. T-21].

Концепт *freedom* вживається у виразах, що набули статусу афоризмів, наприклад: *Those who deny freedom to others deserve it not to themselves; and under the rule of a just God, cannot long retain it* (Abraham Lincoln) [17, абз. 13]; знаходиться у центрі цілої низки виразів: *to enjoy freedom; to fight for freedom; freedom of fear; freedom of care; freedom from want; freedom from burden; freedom and necessity* (філософ.); *freedom of will* (філософ.); *freedom of speech; freedom of the press; freedom of conscience; freedom of assembly; freedom of worship; academic freedoms; to take freedoms with smb; to take undue freedoms with smb; freedom fighter; freedom of the seas; freedom ride* [9, с. 815-816].

Встановлено, що політичний дискурс характеризується наявністю комплексу мовних особливостей, йому притаманна полемічність [5, с. 125], яка виявляється у виборі слів. Полемічність спрямована на вселяння негативного відношення до політичних противників адресата, на нав'язування певних цінностей і оцінок. Ось чому терміни, які оцінюються позитивно прихильниками одних поглядів, сприймаються негативно іншими. Наприклад, опис вирішення проблем, які стоять перед американським суспільством, формулювання ідей, які презентують загальні істини – ідеал свободи як результат роздумів, як безсумнівна даність «від Бога», характеризується вживанням позитивної лексики: *America's vital interests and our deepest beliefs are now one. From the day of our Founding, we have proclaimed that every man and woman on this earth has rights, and dignity, and matchless value, because they bear the image of the Maker of Heaven and earth... Freedom, by its nature, must be chosen, and defended by citizens... our goal is to help others find their own voice, attain their own freedom, and make their own way* [17, абз. 5-7].

І, навпаки, коли йдеться про тоталітарні режими, пригноблення, поправлення прав людини в інших країнах, превалюють негативні терміни: *The moral choice between oppression, which is always wrong, and freedom, which is eternally right. America will not pretend that jailed dissidents prefer their chains, or that women welcome humiliation and servitude, or that any human beings aspires to live at the mercy of bullies* [17, 10 абз.].

Таким чином, мову можна розглядати як засіб керування суспільством, ідеологічного впливу, формування необхідних владі соціальних стереотипів і настанов [7, с. 6].

Що ж саме під американським ідеалом «свобода» розуміється експлікують три абзаци посліпль, які розпочинаються паралельними конструкціями для уточнення:

In America's ideal of freedom, citizens find dignity and security of economic independence ... (перший абзаци);

In America's ideal of freedom, the public interest depends on private character – on integrity, tolerance toward others, and the rule of conscience in our own lives. (другий абзаци);

In America's ideal of freedom, the exercise of rights is ennobled by service, and mercy, and a heart for the weak. Liberty for all does not mean independence from one another ... (третій абзаци) [17].

Паралельні конструкції є одним із стилістичних прийомів композиції висловлення, в якій окремі частини речення чи низка речень у цілому побудовані однотипово. Синтаксичний паралелізм використовується в художньому мовленні більш активно і різноманітно, а сфера використання паралелізму в нехудожньому мовленні має більш чіткі й однозначні межі. Простежується чітка тенденція використання синтаксичних паралельних конструкцій для організації такого великого мовленнєвого відрізка висловлювання як абзаци. Таке оформлення сприяє виокремленню важливих частин комунікативного ланцюжка. Так, останні три абзаци, темою яких є перелік моральних цінностей американської нації, будуються на паралельних конструкціях, які своєю структурою підкреслюють рівноцінність позицій, що переліковуються. Впливає, що саме синтаксичний паралелізм виступає осередком концентрації мовних засобів, що виражають суб'єктивну емоційну оцінку адресанта. Його використання служить для багатозорового наголошення цінностей, властивих суспільству, тут мало нової інформації, а зусилля зроблено адресантом на тому, щоб заставити адресата ще більше цінувати уже давно прийняті ідеали та цінності. Це свідчить про те, що мета церемоніального дискурсу полягає не в донесенні нової інформації чи підтвердженні певних моментів, а в поглибленні існуючої оцінки конкретних ідей, цінностей. Натхнення – головна мета промови, вона покликана збуджувати емоції, викликати душевне піднесення, наснажувати націю, зокрема в даному прикладі, на захист свобод і прав американців та на виконання своїх зобов'язань щодо інших націй. «Надихати означає «вдихнути життя» в певні поняття. Надихаюча промова завжди опирається на фонові знання адресата і його цінності» [16, с. 437]. Метою політичного дискурсу є переконання адресатів у необхідності політично правильних дій чи оцінок. Інакше кажучи, «мета політичного дискурсу – не описати (тобто, не референція), а переконати, викликати у адресата наміри, забезпечити підґрунтя для переконань» [14, с. 104]:

From all of you, I have asked patience in the hard task of securing America, which you have granted in good measure. Our country has accepted obligations that are difficult to fulfill, and would be dishonorable to abandon. Yet because we have acted in the great liberating tradition of this nation, tens of millions have achieved their freedom [17, 14 абз.].

Отже, у всіх явищах культури ми завжди знайдемо втілення певної визнаної людиною цінності, заради якої ці явища і створені, або, якщо вони вже існували раніше, виплекані людиною; і навпаки, що виникло і виросло само по собі, може розглядатися поза відношенням до цінностей. Цінності лежать в основі оцінки, тих переваг, які особистість робить, характеризуючи предмети, якості, події. Цінності є базовою категорією при побудові картини світу. «Конфігурація цінностей визначає культурний тип тієї чи іншої спільноти» [6].

Цінності певною мірою можуть визначатися ідеологією, суспільними інститутами, потребами, як це видно з даного дискурсу. Різні типи цінностей, їх пересічення та конфлікт закріплюються у мовній картині світу. Групування цінностей здатне виступати відмінною ознакою культури.

Цінності тісно пов'язані зі здатністю людини створювати глобальні суспільні ідеали. Культура є спрямованість, і спрямована вона завжди на певний ідеал, а саме на ідеал, який виходить за рамки індивідуального, на ідеал спільноти. Цінності, а відповідно, і концепти, що їх включають, є по суті відображення окремих аспектів таких ідеалів. Ідеали можуть рефлексуватися широкими масами носіїв даної культури, але можуть і не піддаватися рефлексії.

Можна узагальнити, що концепт *freedom* належить до «вічних тем», який є *matchless value* для американської нації впродовж усієї її історії. Концепти – як форми феноменологічної перцепції – набувають значення «вічних тем», активізують чуттєві враження, які виникли раніше та перейшли у сферу підсвідомого.

Загальнолюдське сприйняття дискурсу, його мовна площина скеровані на акцентуацію певних моральних пріоритетів нації, визначальних і вартісних для кожного індивідуально, але цілісно сформованих й усвідомлених суспільством як система духовних цінностей.

Перспективою подальших досліджень є виділення та аналіз інших культурних концептів, характерних для носіїв англійської мови, які маніфестують когнітивну взаємодію мови й культури.

Джерела й література

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. – М., 1999. – 776 с.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через средство лексики и прагматики / Пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М., 2001.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 13-38.
4. Гапновська Л.В., Дука М.В. Концепт «культура» в номінативному просторі «коханья» / Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир: Житомирський державний університет ім. Івана Франка, 2005. – С. 47-50.
5. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие / Отв. ред. М.Н. Володина. М.: Изд-во Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 2003. – С.116-133.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.
7. Крючкова Т. Б. Общественно-политическая лексика и терминология: основные свойства и тенденции развития. – ДД. – М., 1991.
8. Кубрякова Е. С., Демьянков В.З. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, – 1996.
9. Новый Большой англо-рус. словарь: В 3 т. / Ю. Д. Апресян. – М.: Рус. яз., 1999.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. с англ. под ред., предисл. А.Е. Кибрика. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 2001. – 656 с.
11. Томенчук М. В. Концепт у когнітивній взаємодії варіантно зумовленої англійської мови й культури // Проблеми романо-германської філології / Зб. наук. пр. – Ужгород: Ліра, 2004. – С.110-120.
12. Хименко С. А. Динаміка структури концепта «материнство» // Треті Каразинські читання: методика і лінгвістика на шляху до інтеграції. – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2003. – С. 183-184.
13. Яценко М. А. Вербалізація концептів «мужчина» і «жінчина» на словообразовательному рівні англійського мови // Треті Каразинські читання: методика і лінгвістика на шляху до інтеграції. – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2003. – С. 204-205.
14. Bayley P. 1985 – Live oratory in the television age: The language of formal speeches // G. Ragazzini, D.R.B.P. Miller eds. Campaign language: Language, image, myth in the U.S. presidential elections 1984. – Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. P. 77-174.
15. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language.* – Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1248 p.
16. Sproule M.J. *Speechmaking: An Introduction to Rhetorical Competence.* – San Jose State University, Wm. C. Brown Publishers, 1991. – 490 p.
17. <http://www/whitehouse.gov/news/releases/2005/01/20050120-1/htm/>

Забашта Р. В.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИДЕОГРАФИИ: ПОДХОДЫ, КАТЕГОРИИ, ЛЕКСИКОГРАФИРОВАНИЕ

Стремление к созданию «активной» лингвистики, изучающей язык как функциональную систему, то есть такую систему, «возникновение и существование которой обусловлено необходимостью выполнения некой социально значимой функции» [Рудяков, 1998, с. 41], позволило увидеть в объекте изучения особый инструмент, предназначенный для решения практических задач языковой личности, а значит обнаружить основополагающую причинную зависимость от «среды»¹, непосредственно определяющей закономерности развития и изменения языка.

Предлагаемая статья посвящена рассмотрению основных этапов развития особой отрасли лингвистического знания, получившей имя *идеография*. Актуальность обращения к этому вопросу обусловлена тем обстоятельством, что языкознание в начале XXI века характеризуется сменой научной парадигмы в пользу функционализма, обладающего достаточным методологическим потенциалом для построения объяснительных моделей (экспланаторность); исследования языка как действующей системы (динамизм); осознания примата функции, творящей форму и способ существования изучаемых объектов (каузальность).

В языкознании термин *идеография* (от греч. *ideo* – идея, понятие и *графо* – пишу) получил двоякое наполнение: с одной стороны, под ним понимают определенный круг вопросов, касающихся содержательных закономерностей организации лексики, с другой – практику построения словарей, в основу которых положен принцип упорядочения словесных форм² по смысловой близости. Идея о создании словаря, в котором словесные формы располагались бы по принципу близости/смежности значений, зародилась еще в древнейшие времена. В эпоху возникновения идеографического письма единственным возможным способом упорядочения идеограмм и иероглифов была классификация знаков по тематическим группам, так как люди осознавали лишь один тип отношений, а именно: отношения, существующие между реалиями в самой действительности (словари Ю. Поллукса, «Амаракоша» и др.).

На первом этапе развития идеографии отсутствовал основополагающий для науки принцип рефлексии, что обуславливало обывательский взгляд на язык и его содержательную сторону.

Однако уже первые попытки научного идеографического описания лексики затронули ряд вопросов, связанных прежде всего со спецификой объекта описания. Поскольку лексика, как считали ученые разных эпох, непосредственно отражает мир, достаточно найти такую разумную взаимосвязь между объектами реальности, которая бы обнаружила систему непротиворечивых отношений между этими объектами³. Именно логическая классификация всего, что может стать предметом человеческой мысли, стала главным принципом идеографического описания на протяжении XVII-XVIII вв.

Первая волна попыток сконструировать новый словарь связана с эпохой рационализма, в частности, с задачей создать так называемый всемирный философский язык, способный систематизировать в самой своей структуре все сущее (теория «алфавита человеческих мыслей» Г. Лейбница, труд Дж. Уилкинса «Опыт о реальном выражении и философском языке» (1668) и др.). Первые создатели словарей нового типа, развивая идеи смысловой классификации лексики, затронули важный вопрос о принципах этой классификации.